

BOHUSLÄNSK ULLBEREDNING I ÄLDRE OCH NUVARANDE TID.

Av

SELMA JOHANSSON.

Fåren klippas i regel två gånger om året, höst och vår.¹ De tidigt på våren födda lammen klipptes vid midsommartiden. I mitten av 1800-talet förekom det någon gång, att fåren fingo ha sin ull tills de fällde den.² En gammal man från Säve, Hisings härad, berättar, att han i sin barndom hört en kvinna säga: »En får aldri sådan ull, som förr när en fick rebbad ull.» Vad *rebbad* ull var, visste ej mannen, men verbet *rebb*a betyder 'samla ihop något som är spillt eller sitter löst'.³

Ullen hade namn efter årstiden, när den var klippt: höst-, vår- och midsommarull, den sistnämnda, liksom ullen av lammets första klippning, kallades även lammull.

Höstullen är den bästa ullen, den ger en elastisk produkt, den användes för binning — stickning —, och till finare konstvävnader hade man merendels höstull. Vårull använde man till tyg, varav man sydde kläder, särskilt till väft var man mån om att få vårull. Tyg av denna ull krympte ej såsom tyg av höstull, utan behöll sina ursprungliga mått. Till stickning är den däremot mindre lämplig, då den ger en lös och slapp vara. Lammull har en särskild förmåga att ludda

¹ Här lämnade uppgifter avse i allmänhet Inlands s. hd.

² Se min uppsats i Fataburen 1927, sid. 51.

³ Verbet *rebb*a förekommer i följande situationer: när korna yrt ut fodret, bestående av hö och halm, säger man, då man samlar upp fodret, att »man rebba opp för korna»; när man »krakar bönor», hänger opp bönor på krakar till torkning (allmänt förekommande i Bohuslän), och samlar upp lösa stjälkar, som fallit på marken eller sitta löst utanpå bönkraken, säger man, att »man rebba opp».

ihop sig och giva en fast och tät vara. Denna ull brukades till väft, när man vävde var till bäddar — bolstrar, kuddar och dynor, som skulle stoppas med dun eller fjäder, som ej kryper igenom dessa var. Den ull, som blev av lammens klippning på hösten, när de varit klippta om midsommar, nyttjades alltid till vadmalsvarp.¹

Allt eftersom fåret klipptes, sorterades ullen. Lårullen — gemensamt namn för den ullen, som sitter på fårets lår och buk — skildes noga från den »fina ullen» — den som sitter på fårets rygg och sidor. Den grova spröda lårullen använde man till grövre åklestäcken.² En meddelare säger: »Garn till nopporna i ryan spann man av lårull» (?).³ Av den ull, som sitter på fårets hals — halsull — förvarades alltid någon del för medicinskt bruk, till värmande omslag; den övriga blandades med lårullen.

Ju förr ullen blev spunnen sedan den var klippt, desto lättare var den att hantera. Ullen fick ej tvättas innan den spans, ty då blev ej garnet bra. Ju mindre och lättare ullen hanteras, desto bättre är det. De gamla spinnerskorna klaga allmänt, att de kunna ej ha de yngre till hjälp att karda; de unga karda för kraftigt och rulla ihop ullkardorna för hårt.

Ull från olika får har ej samma egenskap att vid färgning taga lika färg till sig, till och med garn spunnet av ull från ett och samma får kan i samma färgsoppa bliva ganska olika.⁴ Ull, vars garn skulle färgas, fick därför blandas väl innan den spans. Det gick så till. Ullen *gröptes* — grovkardades — på gröpebänk — skrubbebänk. *Gröpera* — den grovkardade ullen — samlades på en soffa, däruppå lades ett sofflock eller en bräda, på brädan satte två personer sig, en på vardera sidan om ullen, en tredje nappade ut ulltottar här och var tills hela ullpartiet var väl genomblandat. Var det ett mindre parti ull tog *karesa* — kvinna som kardar — gröpera under vänstra armen

¹ Uppgiften svävande, härmed menas troligen all ull från lammens klippning på hösten. Till väft användes vårull.

² 'Åkle' var benämningen för alla grövre täcken.

³ Meddelat av Kristina i Stämmedalen, född på gränsen mellan Inlands Södra och Nordre härad 1855.

⁴ Beror på att bottenull och täckhår, varav ullen består, ej har samma förmåga att tillgodogöra sig färg.

och nappade ullen med högra handen. Sedan finkardades den så behandlade ullen och spanns. Storbönderna, som hade mycket ull, inbjödo byns unga kvinnor till kardkalas.¹ Från Ytterby socken berättas om spinnkalas; en karesa skulle då karda åt två spinnesar — spinnerskor. Skole-Mina² talte om, att hennes mor hört talas om, att förr i världen spunno de ull utan att karda den. Härmed menas möjligen att ullen gröptes, men ej finkardades, eller att den behandlats med kam eller på något anant sätt? Ullen kan nämligen ej spinnas utan att först ha blivit beredd på något sätt.

Vid av upptecknarinnan gjorda provspinningar med ull av svenska lantrasfåret från Tjöstelseröds, Ljungskile, fårstam, har det visat sig vara nära nog omöjligt att få ett jämnt garn, när ullen kardas och spinnas på vanligt sätt. Det långa sträva täckhåret slår bukt om kardnockarna och lägger sig i sick sack fram och tillbaka och bildar vid spinning ojämnheter i garnet. Försök att med kam reda ut ullen och sedan spinna den enligt linmetod, d. v. s. att lägga ullen på hörhuvud, gav ett vackert garn, men täckhåren föllo spridda och ville ej förena sig i tråd från hörhuvudet till tenen. Det bästa av mig funna sättet att bereda denna ull till garn är att med kardor reda ut ullen, »gröpa» och så lägga den på hörhuvudet och spinna den som lin; härigenom blir tråden mera bearbetad med fingrarna än vid vanlig spinning. Tråden drager ullen ur huvudet, varigenom alla hår lägga sig raklånga och bilda ett jämnt garn.³ Om man, innan ullen kardas, med kam avskiljer bottenullen från täckhåren och använder endast de senare, får man ett strävt glansigt garn.

Ullen har i regel spunnits vrängt — spinnrockshjulet går mot solen — och tvinnats rätt — hjulet går med solen. Garn, som otvinnat skulle användas till varp, spanns alltid rätt.⁴ En gumma född i Ale

¹ Se härom utförligare mina uppteckningar i Västsvenska Folkminnesföreningens arkiv.

² Lärarinna i Lyeke, född 1840, död 1927.

³ Jfr målning i Härkeberga kyrka från 1400-talet, Carl Grimberg, Svenska folkets underbara öden. Del I.

⁴ I de områden, som jag varit i tillfälle att utforska, Bohuslän, Ale härad av Västergötland och Färgelanda socken av Dalsland, ha alltid rockhjulets eller tenens rotation varit bestämmande för garnets namn: rätt, vrängt.

härad, Västergötland, säger, att rätt spunnet garn blir starkare än vrängt spunnet, det blir rundare och glattare samt löper lättare i solv och vävsked. Om ullgarn någon gång skulle tvinnas samman med lin- eller bomullsgarn till »skerrete» — brokiga — sommarstrumpor,¹

Fig. 1. Rätt och vrängt spunnet garn.

spanns ullen rätt för att vid tvinningen förena sig med lin- eller bomullsgarnet,² som alltid spansns rätt (fig. 1).

Till *klunsetyg* — ett slags klänningstyg — tvinnades tvenne enkla trådar, den ena hårt, den andra löst spunnen. Trådarna fördes en i varje hand. Den hårt spunna tråden fördes så att den slog en fnurra eller ögla — kluns — med jämna mellanrum. Ett vackert klunsegarn ställde stora krav på spinnerskan; öglorna skulle vara jämna med omkring 3 tums = 7.5 cm. lika stora mellanrum mellan varje ögla. Garnet användes till väft.

Det garn som skulle färgas och användas enkelt eller otvinnat, härvades — vindades — upp på härveträd, som runt vingarna var cirka 72 tum = 180 cm. i omkrets. När vingarna gått runt 50 varv, gåvo de ett knäppande ljud ifrån sig, då band spinnerskan passmatråden om garnet och började vinda på nytt. »Två tena garn är en försvarli härva», säga de gamla.

Det garn, som omedelbart skulle tvinnas, nystades eller rullades på tenar, vilka sattes i tenstolen — ställning, vari tenarna sattes på järn- eller träspintar.³ Till stickning användes tretrådigt garn. Kännetecknet på ett lagom hårt tvinnat garn var, att »snoa går tre gånger runt på tummen», d. v. s. att om man lade garnet över tummen, skulle det vara snott tre gånger på så lång bit av garnet som tummen var bred.

¹ Dessa strumpor voro förfärdigade av blått eller rött ullgarn och vitt lin- eller bomullsgarn.

² Bomullen köptes i Göteborg och spansns i hemmen.

³ Även kallad rullstol, då den användes vid varpning.

Spinna var bland det första den unga flickan fick lära. I de större hemmen ha de en eller två mindre spinnrockar med stolar, på vilka lillpigan och döttrarna, som voro så små, att de ej nådde trampan på en vanlig rock, spunno. Det fruntimmer, som ej kunde spinna, var ej värd att giftas. Den unge soldaten skulle, innan han gifte sig, gå till kaptenen och visa sin fästmö och hon skulle ha en garnhärva, som hon själv spunnit, med sig och visa som prov på sin duglighet.¹

ZUSAMMENFASSUNG.

SELMA JOHANSSON: *Bohuslänsische Wollbereitung in älterer und neuerer Zeit.*

Die Schafe wurden in der Regel zweimal jährlich geschoren, im Herbst und im Frühling. Spuren finden sich in der Volkstradition, dass man die Wolle nicht abgeschnitten, sondern gerupft hat. Je nachdem die Ware aus verschiedenen Jahreszeiten herstammte, hatte sie verschiedene Namen. Die Herbstwolle war die beste und wurde zum Stricken und zu Kunstgeweben verwendet. Die Frühlingswolle eignete sich dagegen am besten zu Stoffen, besonders zum Einschlag, da sie nicht krimpte. Die Lammwolle dagegen, die um Mittsommer und im Herbst geschoren wurde, hatte eine besondere Fähigkeit, sich zu verfilzen, und wurde daher zum Einschlag gebraucht, wenn man Stoffe zu Polstern, Kissen u. dgl. webte, die mit Daunen gefüllt werden sollten. Auch die Wolle von einem und demselben Schaf wurde verschieden verwendet, je nachdem sie von verschiedenen Teilen des Schafkörpers herrührte.

Je früher die Wolle gesponnen wurde, nachdem sie geschoren war, um so leichter war sie zu hantieren, und je weniger sie bearbeitet wird, um so besser ist es. Indessen muss besonders die Wolle, die gefärbt werden soll, gut gemischt werden, damit sie die Farbe gleichmässig annimmt. Zwischen dem Grob- und Feinkrempeln musste sie daher zusammengezupft werden. Verf. berichtet über einige Versuche mit Spinnen der Wolle wie Flachs und weist darauf hin, dass eine solche Methode bereits durch eine uppländische Kirchenmalerei aus dem 15. Jahrhundert bekannt ist.

Das Krempeln wie auch das Spinnen geschah nicht selten in besonderen »Spinnstuben«. Die Wolle wurde verkehrt gesponnen — das Spinnrad ging rückwärts — und dann mittels Vorwärtsdrehung des Spinnrades gewirnt. Beispiele finden sich aber auch für das Gegenteil, wenn das Garn ungezwirnt zur Kette verwendet werden, und wenn es zusammen mit Leinen- oder Baumwollgarn für eine Art bunter Sommerstrümpfe gewirnt werden sollte, dies zu dem Zweck, damit es sich mit dem Leinen- bzw. Baumwollgarn, das stets vorwärts gesponnen wurde, vereinigen sollte.

¹ Se mina uppteckningar i Västsvenska Folkminnesföreningens arkiv.

Eine besondere Art Kleiderstoff wurde mit Einschlag aus Garn gewebt, das aus zwei einfachen Fäden, der eine fest, der andere locker gesponnen, gezwirnt war. Die Fäden wurden beim Zwirnen einer in jeder Hand so geführt, dass der fest gesponnene Faden mit za. 7.5 cm Zwischenraum eine Schlinge bildete.

Verf. schildert auch Garnhaspeln und den »Rollstuhl«. Zum Stricken wurde dreidrähtiges Garn verwendet. Das Kennzeichen für ein genügend fest gezwirntes Garn war, dass es, wenn man es über den Daumen legte, auf einem eine Daumenbreite langen Stück des Garns dreimal gedreht sein sollte.

Das Spinnen war bei den Frauen allgemein in Übung, auch bei den kleinen Mädchen, für die es kleinere Spinnräder gab. Frauenspersonen, die nicht spinnen konnten, wurden nicht als heiratswürdig betrachtet. Der junge Soldat musste, bevor er sich verheiratete, zum Hauptmann gehen und seine Braut vorstellen, und sie musste dann ein Gebinde Garn, das sie selbst gesponnen, mithaben und als Probe ihrer Tüchtigkeit vorweisen.